

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ*

The Silk Road Experience of Turkish States in History

Nurzhanat AMETBEK**

Öz

Türk Dünyası, tarih boyunca bir yandan doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde ilerleyen ticaret yollarını etkilemiş ve diğer yandan da onlardan etkilenmiştir. Türk devletlerinin güçlenmesi veya zayıflaması, Tarihi İpek Yolu'nun yükselmesi ve çökmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Türk Medeniyeti'nin şahlanması, Türk devletlerinin Tarihi İpek Yolu'nu kontrol ettiği dönemlere denk gelmektedir. 16. yüzyılda Avrupalıların Asya'ya giden deniz yollarını keşfetmesiyle uluslararası ticaretin ağırlığı kıtadan denize kaymış ve böylece İpek Yolu önemini kaybetmiştir. Bu bakımdan kıta üzerinden geçen kara koridorlarının öneminin arttığı günümüzde geçmişten ders çıkarmak büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla makalede tarihteki Türk devletlerinin İpek Yolu deneyimi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Türk Devletleri, Türk Dünyası, Uluslararası Ticaret, Jeoekonomik Rekabet.

Abstract

The Turkic World, has affected the trade routes throughout the history on the one hand and has been affected by them on the other hand. The strengthening or weakening of the Turkic states is directly related to the rise and fall of the historical Silk Road. With the discovery of the sea routes to Asia by the Europeans in the 16th century, the weight of international trade shifted from the continent to the sea and thus the Silk Road lost its significance. In this respect, it is important to learn from the past, as the role of land corridors passing over the continent has increased recently. In this purpose, the Silk Road experience of the Turkic states in history will be discussed in the article.

Keywords: Silk Road, Turkish States, Turkish World, International Trade, Geoeconomic Competition

---

* Makale Geliş Tarihi: 26.04.2023

Yayına Kabul Tarihi: 25.05.2023

** Doktor Adayı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: nurjanata86@gmail.com, ORCID: 0009-0007-9015-8643.

GİRİŞ

Doğu-batı ve güney-kuzey istikametinde ilerleyen Tarihi İpek Yolu, asırlar boyunca insanlık tarihinin gidişatını belirlemiş önemli bir olgudur. Bu ticaret yolları, her ne kadar ipek ürünüyle bağlantılı olduğu için Çin Medeniyeti'yle özdeşleşmiş görünse de aslında onun medeniyetler tarihinde önemli olmasında Türklerin büyük payı vardır. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır.

Birincisi, geleneksel olarak Türklerin yaşadıkları coğrafya Çin'in kuzeybatısı, Hindistan'ın kuzeyi ve İran'ın kuzeydoğusudur. Diğer bir ifadeyle adı geçen medeniyetlerin birbiriyle ilişki kurması için onların arasında bulunan Türklerin bu işbirliğine açık olması gerekmektedir. Tarih boyunca Türk Dünyası, medeniyetleri birbirine bağlayan bir merkez olarak hareket etmiştir (Erol, 2011: 37). İpek Yolu'nun gelişim süreci incelendiğinde, bu gerçeğin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Çelik ve Erol, 2019: 17).

İkincisi, farklı medeniyetlerin arasında geliş-gidişlerin başlaması insanların yolculuk yapmasıyla ilgilidir. Bu bir araç olarak atların önemini ortaya koymaktadır. Xinru Liu'nun ifade ettiği gibi, M. Ö. 600 civarında, ata binme büyük bozkırlarda yayılmaya başlamış ve M. Ö. 400'lerde, tarım bölgesinin kuzey sınırındaki konargöçerler, at binmede ustalaşmış ve biniciliği okçulukla birleştirmiştir. Bu süvarilerin ortaya çıkmasıyla bozkır yollarında organize ticaret ve iletişim tarihi başlamıştır. Çünkü Batı ile Doğu'yu bir araya getirenler, büyük bozkırlardaki göçebelere (Liu, 2010: 1). Diğer bir ifadeyle, ticaret yollarının gelişimi konargöçerlerin göç etme ve dolayısıyla hareket etme anlayışını yansıtmaktadır.

Üçüncüsü, ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasında, yine dönemin en güçlü silahlı kuvvetleri sayılan atların kullanımı konusunda usta olan genel olarak konargöçerlerin ve özel olarak da Türklerin rolleri önemlidir. Tüfek ve topun icat edilmesi ve Avrupa'daki sanayi devrimine kadar atların

dünya tarihindeki önemi, hiçbir şekilde göz ardı edilemez. Ata binme veya süvari denildiğinde, konargöçerlerle kimse yarışamazdı. Bundan ötürü yüzlerce kilometre uzanan ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasında Türklerin rolünün dikkate alınması gerekmektedir.

Esasında Türk devletlerinin güçlenmesi veya zayıflaması, Tarihi İpek Yolu'nun yükselmesi ve çökmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Türk Medeniyetinin şahlanması, Türk devletlerinin Tarihi İpek Yolu'nu kontrol ettiği dönemlere denk gelmektedir. 16. yüzyılda Avrupalıların Asya'ya giden deniz yollarını keşfetmesiyle uluslararası ticaretin ağırlığı kıtadan denize kaymış ve böylece İpek Yolu da önemini kaybetmiştir. Bununla birlikte kıtanın iç tarafında bulunan Türklerin uluslararası ticaret ve politikadaki öncü rolü zayıflamıştır. Bu da Türk diyarlarının Avrupalı devletler tarafından işgal edilmesine neden olmuştur.

Türklerin dünya tarihindeki öncü rolünü kaybettiği bu süreç, 20. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkmasının doğu-batı istikametindeki Çağdaş İpek Yolu'nun canlanmasına denk gelmesi sebebiyle Türk Dünyası için önemli fırsatlar sunmaktadır. Çin'in kıta üzerinden Avrupa ve Batı Asya'ya ulaşmak istemesi ve Avrupa ülkelerinin Çin'le ilişkilerin gelişmesine ilgi göstermesi doğal olarak iki taraf arasında bulunan Türk devletlerinin stratejik önemini bir kez daha yükseltmektedir. Bu fırsatın değerlendirilmesi için geçmişten ders çıkartılması önem arz etmektedir.

Makalede tarihsel süreçte Türk devletlerinin İpek Yolu üzerindeki etkileşimi incelenmektedir. Diğer bir ifadeyle, çalışmada Türk tarihi, İpek Yolu veya daha geniş anlamda uluslararası ticaret açısından yorumlanmaktadır. Bu bağlamda tarihsel süreçte Türk devletlerinin İpek Yolu'nda oynadıkları stratejik role dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada tarihteki Türk devletlerinin İpek Yolu bağlamında deneyimleri ele alınacaktır.

İPEK YOLU'NUN BAŞLAMASI VE BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU

Avrupa ile Asya'nın arasındaki Büyük Bozkırlar, Antik Çağlardan beri binicilik ve at yetiştirme topluluklarıyla bilinmektedir. Türkistan'ın kuzey bozkırları boyunca uzanan "Bozkır Yolu", İpek Yolu'ndan çok önce kullanılmaya başlanmıştır (Silk Road in Rare Books, 2023). Kazakistan'daki Berel Mezarlığı gibi arkeolojik alanlar, konargöçerlerin yalnızca ticaret için at yetiştirmediklerini, aynı zamanda İpek Yolu boyunca enfes sanat eserlerini yayabilen büyük zanaatkarlar yetiştirdiklerini doğrulamıştır (The Astana Times, 2023). Dolayısıyla İpek Yolu'nun başlatılması, onun sıfırdan icat edilmesini değil; eskiden var olan bu antik ticaret yollarının yeniden canlanması anlamına gelmektedir.

Bu çerçevede İpek Yolu'nun oluşmasında Hunların önemine değinmekte yarar vardır. İpek Yolu'nun ortaya çıkmasından önce, birkaç yüzyıl boyunca faaliyet gösteren Bozkır Yolu, gelinen aşamada bilim insanları tarafından Tarihi İpek Yolu'nun temeli olarak kabul edilmektedir. Genel kabul gören literatürde İpek Yolu, Çin'in Han Hanedanı (M.Ö. 202-M.S. 220) döneminde başlatılmıştır. Ancak bu dönem, aynı şekilde Büyük Hun İmparatorluğu (M.Ö. 220-M.Ö. 58) dönemine denk gelmektedir. Bazı akademisyenler, Hunların topraklarını genişletme savaşlarının özellikle de bazı tahminlere göre, doğu-batı ticaretinde kilit oyuncular olan Yüceçilere karşı yürütülen kampanyaların ticaret yollarının kontrolü için yapıldığını ileri sürmektedir (Honeychurch, 2015: 56). Bu açıdan bakıldığında İpek Yolu, Çin'in Han Hanedanı tarafından değil; Hunlar tarafından başlatıldığı anlamı çıkmaktadır.

Yönetiminin ilk yıllarında Hunlardan yenilen Han Hanedanı, M. Ö. 198 yılında Hunlarla barış anlaşmasını yapmak zorunda kalmıştır (Yü, 1986: 386). Bu barış dönemi, yaklaşık 70 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında ipek ve diğer lüks mal arzı, büyük ölçüde Hunların doğrudan kontrolü altında olmuştur (Honeychurch, 2015: 57).

O zamanlar tarım havzasının çevresindeki vahalarda yerleşik bir yaşam süren tarım, bahçecilik ve hayvancılıkla uğraşan birkaç topluluk vardı. Lopnor'un batısındaki Turfan havzasında ve Kunlun ve Altay sıradağlarının kuzey eteğinde, yarı tarımsal ve yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdüren dağınık topluluklar yaşamıştır. Bu gruplar, şehir merkezleri etrafında örgütlenmiş ve bir dizi küçük krallık oluşturmuşlardır. Han tarihçileri, bunlardan "Batı Bölgelerinin Surlarla çevrili Şehir Devletleri" olarak söz etmektedirler. Bunlardan otuz altı kadar vardır. En önemlileri Chü-shih (Turfan), Lou-lan, Yen-ch'i (Karaşehir), Ch'iu-tzu (Kuça), Ku-mo (Aksu), Shu-lê (Kaşgar), So-chü (Yarkand), Yü-t'ien (Hotan) ve Chü-mi'dir (Hema) (Yong ve Yutang, 1994: 227). Bu şehirlerin daha sonra Uygurların Altı Şehri veya Kaşgarya olarak da bilinmişlerdir (Grousset, 1970: 344).

Hunların hâkimiyetinde olan bu bölge, Prens Li-jhu tarafından yönetiliyordu. Onun yönetimindeki Hunlar, Pu-li Gölü'nün (modern Bar-köl Gölü) çevresindeki ovalarda yaşayan konargöçerlerdir (Yong ve Yutang, 1994: 228). Hunların şehir devletleriyle etkin ticaretinin olması doğaldır. Çünkü ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşan Hunlar, hayvanları karşılığında şehirlilerden tarım ve bahçe ürünlerini almışlardır. Aynı şekilde Ishjamts'ın ifade ettiği gibi, Çin ile Batı arasındaki kervan ticareti bağlantısı olan İpek Yolu'nun önemli bir bölümünü kontrol eden Hunlar, uluslararası ticaretten büyük kazançlar elde etmiştir. Bu yolların kontrolünü sürdürmek için mücadele etmiş ve Türkistan'ın hegemonyası için Çin'le başarılı bir şekilde rekabet etmiştir (Ishjamts, 1994: 155).

70 yıllık barış döneminde güçlenen Çinliler, 133 yılında ateşkesi bozarak Hunlara saldırmıştır. Bu savaşlarda Çin İmparatoru Wu'nun amacı, Hunları tarım bölgesinden ayırmaktı (Yü, 1986: 454). Dolayısıyla, Hunların Çinli Han hanedanı ile savaşlarını İpek Yolu'nun kontrolü için olan mücadele olarak da yorumlayabiliriz. Netivede Çinlilerin kademeli olarak İpek Yolu'nu kendi kontrolüne alması, Hunların ekonomik temelini zayıflatmış ve bunların sonucunda Büyük Hun İmparatorluğu parçalanmıştır.

MEDENİYETLERİN KESIŞTİĞİ YER: KUŞAN İMPARATORLUĞU

Büyük Hun İmparatorluğu, Türkistan'ın doğusunda İpek Yolu'nun oluşmasına ön ayak olmuşken; bu ticaret yollarının tam anlamıyla antik dünyanın merkezi haline getiren Kuşan İmparatorluğu olmuştur. Kuşan İmparatorluğu'nun M. Ö. 176 yılında Hunlara mağlup olarak batıya göç eden Yüecilerin kurduğu bilinmektedir (Puri, 1994: 248). Her ne kadar Yüecilerin Hint-Avrupa dilleri ailesinden Tohar dilinde konuştuğu iddia edilse de onların hükümdarlarının "Yabgu" unvanını taşımaları onların karışık etnik yapılarını ortaya koymaktadır. Ayrıca Kuşanların din konusundaki hoşgörüsü de Türklerin ve daha geniş anlamıyla bozkırlıların temel özelliğini yansıtmaktadır.

Türkistan coğrafyasının güneyine geçerek eskiden Baktriya olarak bilinen bölgede kendi imparatorluklarını kuran Kuşanlar, İpek Yolu'nun stratejik bir bölümünü kontrol altına almışlardır. Aslen Avrasya bozkırlarında göçebe olan bu insanlar, topraklarından geçen uzun mesafeli ticareten yararlanan yerleşik bir toplumun yöneticileri haline gelmişlerdir (Liu, 2010: 142). Kuşan İmparatorluğu doğuda Çin, güneyde Hindistan, batıda İran ve ötesinde Roma'yla ticaret geliştirmekteydi.

Kuşanların topraklarından geçen uluslararası ticaret, doğası gereği, Çin sınırlarındaki ilk at-ipek takasından oldukça farklıydı. Kuşanlar hem otoritelerini gösteren hem de ticareti kolaylaştıran sikkeler basmaya başlamışlardır. Bu sikkelerin farklı dillerde olması da dikkat çekicidir (Liu, 2010: 147):

"Çok kültürlü madeni paralar ve Kuşanların kozmopolit tavırları, hem Part İmparatorluğu'ndan geçen kara yollarına hem de Batı Hindistan limanlarını daha batıdaki limanlara bağlayan ve Akdeniz'e kara taşımacılığı sağlayan yollardaki

ticareti kolaylaştırdı. Kuşanlar ayrıca Orta Asya İpek Yolu'nun hem bozkır hem de vaha yollarını kontrol ediyorlardı. Kuşan İmparatorluğu'nun hem hükümdarları hem de tüccarları ticaretten kar elde etmekte ve Avrasya'nın her yerinden mal getirmekteydiler."

Sonuç olarak Kuşan İmparatorluğu döneminde Türkistan'ın ekonomisi büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunlar bir dizi faktörle açıklanabilir. Birincisi, Türkistan'ın eski tarım bölgelerinin büyük bölümünün tek bir imparatorluğun otoritesi altında birleşmiştir. İkincisi, siyasi istikrarın uzun dönemler boyunca sürdürülmesi yeni fırsatlara kapı açmıştır. Üçüncüsü, Hindistan, Çin ve Batı Asya ülkeleriyle ticari ilişkilerin genişletilmesi ve güçlendirilmesi, ülkeyi zenginleştirmiştir. Türkistan'da bölge içi ve dış ticaretin genişlemesi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, ülkenin ekonomik kalkınmasında zaten büyük rol oynayan tarım daha da önem kazanmıştır (Mukhamedjanov, 1994: 265).

Kuşan İmparatorluğu'nun zayıflaması, parçalanması ve sonunda tarih sahnesinde gitmesi onların Sasani Hanedanı kontrolündeki İran'la rekabetinden kaynaklanmaktadır. Kuşanların üstünlüğü, İran'ın doğu sınırı için sürekli bir tehdit oluşturuyordu. Sonunda Sasanilerin Kralı Ardaşir, Kuşan İmparatorluğu'nun batı kısmını işgal etmiştir (Puri, 1994: 225). Kuşan-İran rekabetinin temelinde İpek Yolu'nun kontrolün için yaşanan mücadele olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu ticaret yollarının kontrolü devletlerin ekonomik gücünü oluşturmaktaydı. Kuşan İmparatorluğu'nun Sasanilere bağımlı hale gelmesiyle Kuşanlar İpek Yolu'nun kontrolünü Sasanilere kaptırmış ve bu sürecin sonunda zayıflamıştır.

TÜRKİSTAN'I DÜNYANIN MERKEZİNE DÖNÜŞTÜREN GÖKTÜRKLER

Kuşan İmparatorluğu yıkıldıktan sonraki dönemlerde Büyük Bozkırlardan koparak Türkistan'ın güneyine inen Kidaritler ve Ak Hunlar, Kuşanların mirasına sahip çıkmışlar ve batıda İran ve güneyde Hindistan'la rekabet içinde bu bölgede İpek Yolu'nu canlı tutmaya çalışmışlardır. Harmatta'nın ifadesine göre, 6. ve 7. yüzyıllarda Türkistan devletlerinin ekonomik yaşamında ticaret ve hepsinden önemlisi ipek ticareti önemli bir rol oynamıştır.

Dönemin hem yerleşik hem de göçebe halkları için siyasi ve askeri olaylar, büyük ölçüde İpek Yolu'nun kontrolü için verilen mücadele tarafından belirlenmekteydi. 6. yüzyılın ortalarına doğru Ak Hun Devleti, kollarıyla birlikte tarım havzasından gelerek ve Türkistan'ı geçerek batıda Aral Gölü'ne ve güneyde Barygaza-Broach'a uzanan ticaret yolunun en önemli kısımlarını kontrol ediyordu ve bu yollardan önemli ölçüde ekonomik fayda sağlıyordu (Harmatta ve Litvinsky, 1996: 367). Ancak İpek Yolu'nu tüm kıtadaki potansiyelinden yararlanan, onun gelişmesine olanak sağlayan ve onunla beraber gelişen Göktürkler olmuştur.

552 yılında Avarları deviren Göktürkler, bozkırlardaki Avar mirasına sahip olmuş ve kendi imparatorlularını kurmuşlardır. Bu süreçte Göktürkler Avrasya'nın tüm çevre uygarlıklarını, Türkistan üzerinden birbirine bağlamışlardır. Böylece Türkistan, tüm Avrasya dünyasının ticari-kültürel kalbi haline gelmiştir. Türklerin ticarete olan hevesleri, ticaret yollarının güvenliğini sağlayan askeri güçleri ve geniş topraklar üzerindeki hâkimiyetleri sayesinde, İpek Yolu daha önce hiç olmadığı kadar gelişmiştir (Beckwith, 2009: 112).

Bozkırdaki konargöçer toplulukları birleştiren Göktürkler Türkistan'ın güneyine inmiş ve oradaki Ak Hunları mağlup etmişlerdir. Türkler, bu fetihleri sayesinde artık Batı'ya giden ticaret yollarının büyük bir bölümünü kontrol ediyorlardı ve eskiden Ak Hunların hâkim olduğu kazançlı ipek ticaretinden yararlanmak istiyorlardı (Sinor ve Klyashtorny, 1996: 332). Bundan dolayı Göktürklerin Ak Hunlarla savaşının sebeplerinden birini, İpek Yolu için yaşanan mücadele olarak yorumlamak mümkündür. Nitekim Göktürklerin bundan sonraki adımı İran'la ticaret anlaşmasına varmaya teşebbüsü olmuştur.

568 yılı civarında Göktürkler, ipeklerini İran'da satma izni istemek için bir ticaret heyetini Pers İmparatorluğu'na göndermiştir. Persler, ipeği satın almış ama tüccarların önünde alenen yakmışlardır. Bu aşağılayıcı cevap, ikinci bir misyon göndermeye sevk etmiştir. Ancak bu sefer Persler, eski uluslararası diplomatik dokunulmazlık yasasını ihlal ederek onları katletmiştir (Beckwith, 2009: 116). Göktürklerin önerisine İranlıların bu kadar sert tepki vermesinden uluslararası ticaretin söz konusu dönemde bile ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Her iki taraf için de İpek Yolu, stratejik bir önem taşımaktadır.

Göktürklerin kendilerinden önceki Hunlar, Kuşanlar, Avarlar veya Ak Hunlardan farkı şudur ki; onlar, Türk Dünyası'nın bir kısmını değil; Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan tüm Türk haklarını kendi bayrakları altında birleştirmişlerdir. Göktürklerin özellikle Hazar'ın kuzeyi, Kuzey Kafkasya, Kırım Yarımadası ve Karadeniz'in kuzeyinde hâkimiyetlerin sağlamaları Hazar'ın güneyinde İran topraklarından geçen ticaret yollarına bir alternatif oluşturma olanağını sağlamıştır. Sasani-Göktürkler savaşları, Göktürkler ile Bizans'ın ittifakını ortaya çıkarmış ve İpek Yolu'nun kuzey güzergâhının daha işlek hale gelmesini sağlamıştır.

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

Göktürkler batıda İran'la rekabet ederken; doğuda Çin ile İpek Yolu'nun kontrolü için mücadele etmekteydi. Çinliler, öncelikle bu yolları kontrol altına almak için çalışmıştır. Ahmet Taşağıl'ın konuya dair yorumu şu şekildedir (Taşağıl, 1999: 72):

“630 yılının başında Doğu Gök-Türk Devleti'nin yıkılıp Çin tahakkümüne girmesi, aynı sıralarda Batı Gök-Türk kağanı Tung Yabgu'nun öldürülmesiyle ortaya çıkan taht mücadeleleri neticesi bu ülkenin de karışıklıklara sürüklenmesi Hami'den Harezme'ye, İran'a kadar bütün şehir silsilesinin üzerindeki Gök-Türk hâkimiyet perdesinin kalkmasına yol açtı. Serbest kalan söz konusu şehirlerin çoğu Çin'deki Tang hanedanı imparatoruna elçilerle hediyeler göndererek ilişki kurmaya çalıştı. Çin imparatoru ise bu durumu fırsat bilerek hepsini kendi metbuu görmeye başladı. İçlerinden bazıları özellikle Kuca, Karasar ve Kao-chang çok zayıf da olsa Çin hâkimiyetine karşı direnme gösterdilerse de 649 yılına kadar hepsi onların idaresine girmeye mecbur kaldılar. Çinliler Tokmak, Karaşar, Kaşgar ve Kuca'da dört askeri garnizon adı verilen askeri hatlar kurarak bölgeyi kontrol altında tutmaya çalıştılar. Üstelik Doğu ve Batı Türkistan'ı Çince isimler altında genel valiliklere ve bunların içinde küçük eyaletlere böldüler.”

Söz konusu durum, İpek Yolu ve bu yolun üzerindeki şehirlerin Göktürkler ile Çin arasındaki savaşların önemli bir sebebi olduğunu göstermektedir. Nitekim İkinci Göktürkler döneminde de İltiş ve daha sonra Bilge Kağan'ın seferlerinden biri bu şehirlere yönelik düzenlenmiştir. Bilge Kağan Yazıtı'ndaki şu cümleler bu tespiti doğrulamaktadır (Türük Bitig, 2023):

“Otuz yaşımda Beşbalık'a doğru ordu yürüttüm. Altı kez savaştım. Ordusunu hep öldürdüm. Sonra Beşbalık içinden bir kişi geldi. Böylece Beşbalık'ı fethettim.”

Bilge Kağan'ın daha sonraki süreçte Tonyukuk'la keneşinde duvarlı şehir inşa etme fikrini söylemesi (Taşağıl, 2004: 45), onun uluslararası ticarete şehirlerin önemini kavradığını göstermektedir. Ne var ki; o dönemin jeostratejik gereksinimleri şehir inşasını izin vermemiştir.

Sonuç olarak Göktürklerin İpek Yolu'nu desteklemelerinin daha sonraki dönemde iki önemli çıktısı olmuştur. Birincisi, Göktürklerin girişimleri sayesinde Türkistan bölgesi dünyanın merkezine dönüşmüştür. Bu merkez olma durumu, sadece ticari veya siyasi anlamda değil; aynı zamanda kültürel ve bilimsel boyutları da içermektedir. Türkistan'ın İslam Medeniyetine dâhil edilmesi ile bölgedeki bilimsel araştırmaların hız kazanmasının sebebi, Göktürklerin hazırladığı altyapı sayesinde gerçekleşmiş olabilir. Türkistan'ın 750-1150 yılları arasında "Dünyanın Merkezi" olduğunu iddia eden Frederick Starr'ın şu tespiti dikkat çekicidir (Starr, 2013: 4):

"Bu birikim nereden gelmiştir? İslam öncesi Orta Asya'nın entelektüel yaşamına dair maalesef çok az ayrıntı biliyoruz. Ancak parça parça kanıtların hepsi tek bir yönü işaret etmektedir: Orta Asya, altın çağına hem seküler hem de dini alanlarda zengin bir kültürel ve entelektüel deneyim birikimiyle girmiştir."

Bu altın çağın yaşanmasında hiç kuşkusuz Göktürklerin çeşitli medeniyetlerle etkileşime açık olması ve uluslararası ticareti teşvik etmesi önemli rol oynamıştır.

Göktürklerin İpek Yolu'nun gelişmesine sağladığı diğer bir önemli katkı, Hazar'ın kuzeyinden geçen rotanın canlanması olmuştur. Bunun sonucunda hem bozkırda hem İdil-Ural havzasında yeni şehirler yükselmiştir. Kuzey güzergâhının sayesinde Göktürkler döneminden sonra bu bölgede önce Hazar Devleti ve daha sonra Altın Orda Devleti kurulmuştur.

ULUSLARARASI TİCARET ÜZERİNE İNŞA EDİLEN HAZAR DEVLETİ

Hazar Devleti genelde Hazar denizi ile Karadeniz arasındaki sahayı kaplıyordu. Güneyde Kafkas dağları sınır olmakla beraber Azerbaycan sık sık Hazar hâkimiyetine girmiştir. Bu topraklar kuzeyde İdil Bulgar Türklerinin ülkesine, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, hatta Kiev'e kadar uzanıyordu. Hazar Devleti, esas ağırlık merkezi önceleri Terek Nehri boyundayken daha sonra İdil, Yayık, Don ve Kuban nehirlerinin havzalarına yayılmış ve önemli ticaret yollarını kontrol altına almıştır (Taşağıl, 2023). 650-969 yıllarında yaşamış bu devletin oluşmasında İpek Yolu'nun kuzey rotasının önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Hazarlar, diğer Türk devletleri gibi hayvancılık ve tarımla uğraşmaktaydılar. Ancak Arthur Koestler'in tespitine göre, hanlık hazinelerinin ana gelir kaynağı dış ticaretti. Türkistan ile İdil-Ural Bölgesi arasında gidip gelen ticaret kervanlarının yoğunluğu, İbn Fadlan tarafından şöyle tarif edilmiştir. Gurganj'da onun görevine katıldığı kervan "5000 insan ve 3000 yük hayvanından" oluşmaktaydı. Bu sayının abartıldığını düşünsek bile, yine de çok kalabalık bir kervan olmalıdır. Ayrıca böyle kervanlardan iki bölge arasında kaç tanesinin hareket halinde olduğu bilinmemektedir. Kervanların taşıdıkları mallar tekstil, kuru meyve, bal, balmumu ve baharatlar olabilir.

İkinci büyük ticaret yolu ise Kafkasya üzerinden Ermenistan, Gürcistan, İran ve Bizans'a uzanıyordu. Üçüncüsü, Rus ticaret gemilerinin İdil'den Hazar Denizi'nin doğu kıyılarına giderek artan trafiğinden oluşuyordu. Bu gemiler, esas olarak Müslüman aristokrasi arasında çok rağbet gören değerli kürkler ve İdil'deki köle pazarında satılan kuzeyden gelen köleleri taşıyordu. Hazar hükümdarı, köleler de dâhil olmak üzere tüm bu geçiş mallarından yüzde on vergi almaktaydı. Buna Bulgarlar, Macarlar, Burtalar

vb. tarafından ödenen haraç eklendiğinde, Hazarya'nın müreffeh bir ülke olduğu anlaşılmaktadır. Ama aynı zamanda refahının büyük ölçüde askeri gücüne ve vergi tahsildarları ile gümrük memurlarına sağladığı prestije bağlı olduğu da unutulmamalıdır (Koestler, 1976: 12).

Burada zikredilen ticaret yolları, adeta Hazar Devleti'ni besleyen damarlardır. Onun için bu güzergâhların açık olması, Hazarlar için stratejik öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, hangi rota kapanır veya hangi ticaret yolunda rekabet çıkarsa, o yönde çatışma yaşanmaktaydı. Her ne kadar Arap-Hazar savaşlarını Müslümanların İslam'ı yayma isteklerinde kaynaklandığını düşünsek de politik ekonomi açısından bu savaşların belirli ekonomik gerekçesi olması lazımdır. Dolayısıyla bu savaşları Güney Kafkasya bölgesindeki ticaret yollarıyla bağdaştırmak mümkündür. Bu savaşlarda özellikle Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan Derbent Geçidi'nin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bunun tersine Hazar Devleti'nin Bizans'la ilişkisi daha dostane olmuştur. Bu ilişkinin arkasında her ne kadar onların Sasanilere ve daha sonra Araplara karşı ortak hareket etme gibi jeopolitik neden olduğunu varsaymak mümkün olsa da Hazarlar ile Bizanslılar arasındaki ticaretin önemli olduğu söylenebilir. Şahin Mustafayev bu durumu şöyle ifade etmektedir (Mustafayev, 2021: 192):

“Açıkça görülüyor ki; Sasani gücü, batıda Bizans İmparatorluğu ve kuzeyde Türk Kağanlığı ile ticaret yolları ve uluslararası ipek ticareti üzerinde kontrol için rekabet etmiştir. Bu rekabet, ticari ve siyasi çıkarları, aynı Bizans ve Volga Bölgesi ve Kuzey Kafkasya'daki Türk Kağanlığının yerini alan Hazar Kağanlığı ile çatışan Arap halifeliğine miras kalmıştır.”

Hazar Devleti'nin yıkılması, onu besleyen ticaret yollarının kesilmesi veya başka devletlerin kontrolüne geçmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Ticaret yollarının kesilmesiyle de devletin ekonomisi altüst olmuştur. Çünkü Ruslar, Karadeniz kıyısındaki Tama-Tarhan şehrine ulaşmışlar,

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

Kuman-Kıpçaklar da doğudan Batı Türkistan, İran gibi ülkelere giden ticaret yollarını kesmişlerdi. Bu yüzden ücretli askerlerin maaşları ödenemiyordu. Dolayısıyla devlet askerî ve siyasî yönden sarsılmış ve sonunda dağılmıştır (Taşağıl, 2023).

Hazar Devleti'nden arkada kalan en önemli miras Karadeniz'in kuzeyinde, Kuzey Kafkasya'da ve İtil, Dnepr ve Yayık gibi nehirlerin kenarlarında inşa edilen şehirler olmuştur. Hazarlara Balancar, Samandar ve İtil şehirleri başkentlik yapmıştır. Ayrıca Hazar Devleti döneminde gelişen şehirler Kiev, Çerson, Kerç, Feodosya, Fanagorya ve Sari Kale şehirleri olmuştur (Brook, 2023). Daha sonra bu şehirler temelinde önce Kıpçak Federasyonu ve onun yerine de Altın Orda Devleti yükselecektir.

ÇİN İLE ARAP-İSLAM DÜNYASI ARASINDA TÜRKLER: KARAHANLILAR DEVLETİ

Türkistan'daki Göktürklerin hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bölgede Türkeşler, Karluklar, Yağmalar, Çigiller, Basmıllar, Uygurlar, Kırgızlar, Kimekler ve Kıpçaklar gibi Türk boyları kendi devletlerini oluşturmaya çalışmışlardır. Ayrıca doğuda İleriş Kutluğ tarafından kurulan İkinci Göktürk Kağanlığı yöneticileri bu boyların başını yeniden birleştirmek istemiş ancak bu birliktelik kısa süreli olmuştur. Taraflar arasındaki savaşlar bölgede istikrarsızlığın oluşmasına neden olmuş ve bazı Türk boyları batıya doğru göç etmeye başlamıştır.

Aynı dönemde (7. yüzyılın sonu ve 8. yüzyılın başı) Arapların Türkistan bölgesini ele geçirmek için başlattıkları saldırılardan kaynaklanan güvensizlik ortamı da İpek Yolu'nu sekteye uğratmıştır. Ayrıca Çin'in Tang Hanedanı (618-907) da Türkistan üzerinde hak iddia etmekteydi. Türklerin güçlü bir devlet kuramamasından dolayı Türkistan, bölge dışı imparatorlukların mücadele alanına dönüşmüştür. Burada hem Arap komutanlarının hem de Çinlilerin amacının İpek Yolu'nu kendi kontrolüne alması olduğunu tahmin edebiliriz.

751 yılında Çin'in Tang hanedanı ile Abbasi Hilafeti askerleri arasında yaşanan Talas Savaşı, bu jeopolitik rekabeti ortaya koyan en güzel örnektir. Söz konusu durum, bölge halklarının birlik olamadığı takdirde Türkistan'ın her zaman bölge dışı aktörlerin ilgisini çektiğini ortaya koymaktadır. Bu savaşın sonucunda Çinliler mağlup olmuş ve bu da Türkistan'ın geleceğini belirlemiştir. Bu süreçte Türkler, İslamiyet'i kabul etmiş ve Türkistan, İslam Dünyası'nın parçası haline gelmiştir. Türk tarihinin bu yeni döneminde İpek Yolu'nun potansiyelini kullanabilmiş ve uluslararası ticaret sayesinde kendi gücünü de arttırabilmiş devlet, Karahanlılardır.

Karahanlılardan önce Türkistan ve Horasan'da kendi devletlerini kuran Tahiriler, Samaniler bölge halklarının ilk Müslüman devletleridir. Aynı şekilde Karahanlı Devleti de Türk tarihinde ilk Müslüman Devleti olarak kabul edilmektedir. Devletlerin aynı dini paylaşımları belirli derecede onların arasındaki daha yakın ilişkilerin kurulmasına sebep olmuş olabilir. Örneğin Abdülkerim Özaydın, şu tespiti yapmaktadır (Özaydın, 2023):

"Karahanlı Devleti hükümdarı Satuk Buğra Han'ın 934 yılında İslâmiyet'i kabulünün ardından Sâ mânî-Karahanlı mücadelesi yerini dostluk ve iş birliğine bıraktı."

Daha geniş ifadeyle, Türklerin İslam Medeniyeti çemberine girmesiyle İpek Yolu yeniden canlılık kazanmıştır. Numan Negmatov'un ifadesi şu şekildedir (Negmatov, 1998: 85):

"9. ve 10. yüzyıllarda Çin, Hindistan, İran, Kafkaslar ve Batı Asya ve Doğu Avrupa ülkeleri ile kervan ticareti önem kazandı. Asya'nın başlıca kervan yolları Horasan ve Maverâünnehir'den geçiyordu. Yerel tüccarlar girişimci ticari seferlere giriştiler ve muhtemelen Çin, Hindistan ve İç Asya'ya ulaştılar. El-Makdisi, Sogdiana ve Horasan'dan Tibet ve Çin'e kervanlarla seyahat eden insanlar gördüğünü bildirmektedir. En işlek rota, Levant

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

(Akdenizin doğu kıyıları) ülkelerinden Çin'e giden "Büyük İpek Yolu" idi. Bağdat, Hemedan, Nişabur, Merv, Amul (Çarju), Buhara, Semerkant, Usruşana, Çaç, Taraz (Jambul), Balasagun, Issık-küö Gölü'nün güney kıyısı ve oradan Moğolistan ve kuzey Çin'e ulaşmaktadır."

Karahanlılar, batısında Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlarla bazen çatışma içinde olsa da İslam Dünyası'nın birer parçaları olarak bu devletlerin arasında ticaretin devam ettiğini tahmin edebiliriz. Aynı şekilde Karahanlı yöneticileri, doğuda Çin'le de ticaret geliştirmek istemişlerdir. Sattık Buğra Han'ın İslam'ı kabulü, Karahanlıların henüz İslamiyet'le tanışmamış şehirlere yönelmesi için neden olmuştur (Hansen, 2012: 226). Bu savaşlar bir yandan bölgenin İslamlaşmasına yol açsa da diğer yandan İpek Yolu bakımından önemli şehirlerin Karahanlıların yönetimine geçmesine olanak sağlamıştır.

Bu bağlamda Karahanlı hükümdarlarının "Doğunun ve Çin'in Hakanı" unvanını almaları dikkate değerdir. Dilnoza Duturayeva, bu durumu Maverünnehir ve batı tarım havzası da dâhil olmak üzere Karahanlı Hanlığı'nın büyük bir kısmının 751 yılındaki Talas Savaşı'ndan önce Çinli Tang Hanedanı'nın yönetimi altında olmasıyla açıklamaktadır (Duturaeva, 2022: 109). Bu şekilde Karahanlılar, kendilerine adeta "İpek Yolu'nun Efendileri" unvanını almıştır.

BATI VE DOĞU İPEK YOLLARININ EFENDİSİ: BÜYÜK SELÇUKLULAR

Türklerin İslam'ı kabulünden itibaren Samaniler, Karahanlılar, Gazneliler, Harezmşahlar bölge tarihinde önemli rol oynamışlardır. Ancak bunlardan hiçbiri, Selçuklular kadar hem batıda hem doğuda etkili olmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezinin İran olması onların doğuda hem Türkistan ve ötesinde Çin ve batıda hem Anadolu ve ötesinde Bizans ve Avrupa'yla ticari ilişkileri geliştirmesine olanak sağlamıştır. İsayev ve Özdemir'in

tespitine göre, Selçuklu İmparatorları Büyük İpek Yolu'nun büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır. 11. yüzyılın ortalarında artık Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türkistan'dan Akdeniz sahillerine ve Derbend geçidinden Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir araziye ihata etmekle Türk ve İslam Dünyası'nın içtimai-iktisadi ve harbi-siyasi hayatına ciddi tesir etmiştir (İsayev ve Özdemir, 2023).

Selçuklular siyasal birliği ve güvenliği tesis etmiş ve mahallî gümrük ve ticaret vergilerini sık-sık ilgâ etmekle iktisadî faaliyetlere büyük bir hız ve genişlik vermişlerdir. Ticaret kervanları Türkistan, Hârizm, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu istikametinde emniyetle sefer yapıyorlardı. Gazneliler Devleti, müesseselerinden bir çok iktibaslarda bulunan Selçuklular kervanları teşkilâtlandırmak, askerî muhafızlar idaresinde emniyet altına almak ve hatta tüccarların zararlarını tazmin etmek suretiyle onların an'anelerine bağlanmış ve bunları geliştirmişlerdi (Turan, 2008: 338). Diğer bir ifadeyle Selçuklular, Gazneliler ve Karahanlılardan devam eden ticareti destekleme geleneğini daha da geliştirerek devam ettirmişlerdir. Onlar uluslararası ticaretin öneminin farkında olarak onu her fırsatta desteklemişlerdir.

İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Devleti'nin kurulduğu Horasan bölgesinin iktisadi ve ticari bakımdan seçkin mevkiine dikkate çekerek, şunları ifade etmektedir (Kafesoğlu, 1972: 153):

“Selçukluların İran ve Irak sahasında vücuda getirdikleri siyasi birlik ve kudretli ordunun nezaretinde muntazam teşkilat ve asayiş, ticaret yollarının daima kontrol altında tutulması vb. dolayısıyla Yakın-doğu ile Orta Asya ve Avrupa arasında ve Uzak-doğu, Hindistan limanları aracılık rolünü oynadığı Avrupa'yla oynadığı mevcut ticari faaliyet büsbütün artmış ve Selçuklulara mali yönden sağlam bir temel vazifesini görmüştür ki; Selçuklu idaresi ve teşkilatının devamlılığını temin eden âmillerden biri de bu iktisadi kudret olmuştur.”

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

Selçuklu döneminde tüm İslam Dünyası'nda istikrarın sağlanması, uluslararası ticaretin gelişmesine yol açmıştır. Bu da bilim ve kültürün gelişmesine ve imar çalışmalarının artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde hem Semerkant, Amul, Merv gibi Türkistan şehirleri, Rey, İsfahan ve Tebriz gibi İran diyarının şehirleri ve Sivas, Diyarbakır ve Konya gibi Anadolu şehirleri hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır.

Söz konusu gelişme, sadece Selçukluların sağladığı istikrardan değil; aynı zamanda neredeyse dünyanın ucuna uzanan ticaret kervanlarından kaynaklanmaktadır. Osman Turan'ın konuya ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir (Kafesoğlu, 1972: 364):

“Milletlerarası ticaret ve mübadelenin genişlemesi Anadolu’da birtakım milletlerarası pazarların teşekkülüne sebep oldu. Bu pazarlar umumiyetle şehirlerin uzağında, yabanda kurulduğu için yabancı adını alıyorlardı. Kayseri-Elbistan arasında Anadolu ile Suriye ve Irak kervanlarının işlediği milletlerarası büyük bir kervan yolu üzerinde bu havâlide, Karahisar ovasında kurulan Yabancı bazarı çok meşhurdu. Buraya Şark-Garp, Şimal-Cenup uzak diyarlardan ecnebi tüccarlar büyük bir cehitle gelir; Şarktan gelenler Garbın, Avrupa’dan gelenler de Şarkın, keza Şimal ve Cenuptan gelenler de mallarını birbirlerine satarlardı.”

Görüldüğü gibi, Selçuklu sultanları uluslararası ticaretin öneminin farkında olarak her fırsatta ticareti desteklemiş ve onun gelişimini teşvik etmiştir. Söz konusu dönemde imar faaliyetlerinin bol olması, o dönemde böyle bir ihtiyacın olduğunu ortaya koymaktadır ya da tam tersine kervansaraylar ve hanları bolca inşa ederek, Selçuklular İpek Yolu'nun canlanmasını desteklemişlerdir.

TİCARET KERVANI DOLAYISIYLA BAŞLAYAN İŞGAL: HAREZMŞAH-CENGİZ HAN SAVAŞI

İpek Yolu bağlamında değerlendirdiğimizde Harezmsahlar Devleti, ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim bu devlet, doğu ile batı arasında uzanan uluslararası ticaretle güçlenmiş ve aynı zamanda İpek Yolu üzerinden Cengiz Han tarafından gönderilen kervanla ilgili ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda yaşanan savaşla dünya sahnesinde silinmiştir. Her ne kadar Cengiz Han'ın Türkistan bölgesine saldırıları farklı nedenlerle de açıklanabiliyorsa da Harezmsah-Cengiz Han çatışması, iktisadi ve ticari çıkarlar açısından da izah edilebilir.

13. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın toprakları artık doğrudan o sırada kuzey İran ve Maveraünnehir'in çoğunu kontrol eden Harezmsahı Alaaddin Muhammed'in büyük imparatorluğuyla sınır komşusu olmuştur. Bu dönemde Türkistan bölgesi, Cengiz Han'ın hâkimiyetinde olan doğu kısmına, Türk Harezmsahları'nın idaresi altında olan batı kısmına bölünmüştü. Bu iki siyasi gücün rakip olması kaçınılmaz olmasa da belki de doğaldı. Cengiz Han'ın kendisi, doğunun hükümdarı olduğu için Harezmsahı batının hükümdarı olarak tanıdığı ve iki imparatorluk arasında barışın sürdürülmesi ve ticaretin teşvik edilmesi umudunu dile getirdiği söylenmektedir (Bira, 1998: 252).

Cengiz Han, Muhammed'e önce elçi göndermiş ve "Ülkelerimiz arasında alışveriş geliştirmek ikimizin de yararına" diye mektup yollamış ve arkasından da Moğolistan'dan Türkistan bölgesindeki Otrar şehrine değerli eşyalar yüklü beş yüz develik büyük bir kervan göndermiştir. Bu kervanla Cengiz Han'ın Müslüman alemiyle ticareti yoğunlaştırma amacı açıkça görünmekteydi. Ne var ki; Otrar Valisi İnalçık Kadir Han, kervana el koymuş ve tüccarları öldürmüştür. Bu da savaş anlamına geliyordu (Grousset, 2001: 199-201).

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

Cengiz Han'ın ilk baştan Harezmşah Devleti'ni işgal etme planı olup olmadığını bilemeyiz. Ancak onun Türkistan Bölgesi'ne kervan göndermesi, onun ülkelerin serveti ve zenginliği için uluslararası ticaretin önemini kavradığı anlama gelmektedir. Alaaddin Muhammed'in veya valisi İnalçık Kadir Han'ın tüccar ve elçileri öldürmeleri hem uluslararası hukuk açısından hem ekonomik ve ticari çıkarları açısından yanlış karar olduğu aşikârdır.

Sonuç olarak, 13. yüzyılın başlarında Çin'den Batı Avrupa'ya kadar yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Moğollar, Büyük İpek Yolu'na nezareti tam ele almakla önceki devirlerde olduğu gibi kendi devletlerinin ekonomisinin güçlenmesini sağlamışlardır. Doğu-batı ticaretinin canlanmasından büyük menfaat elde eden Moğol orduları, işgal ettikleri birçok şehri yağmalasalar da daha sonra, önceden tehlikeli duruma düşen ticaret yollarına yönelmişlerdir. Böylece bir müddet esas ticaret yollarına nezaret güçlü Moğol devletlerinin eline geçmiştir (İsayev ve Özdemir, 2023).

Cengiz Han ve onun torunları, menşei Uygurlara uzanan, devlet sermayesine dayalı tüccarlarla ortaklık müessesesi canlandırmıştır. Buna göre, devlet hazinesinden kredi alan ortaklara büyük imkanlar sağlanmaktadır; hatta "Tarhanlık" verilerek her türlü vergiden muaf tutulup hiç kimsenin onları rahatsız etmemesi, rüşvet ve hediye istememesi, hayvanlarına dokunmaması buyuruluyordu (Aka, 2000: 130). Bu da uluslararası ticaretin gelişmesini teşvik etmekteydi.

TİMUR-TOKTAMIŞ-BEYAZIT SAVAŞLARI: JEOPOLİTİK VE JEOKONOMİK REKABET

Türk tarihinin en trajik sayfalarından biri, Emir Timur'la Osmanlı Sultan Bayazıt arasında ve Emir Timur ile Altın Orda Devleti Hanı Toktamış arasında yaşanan yıkıcı savaşlardır. Bu savaşların nedenlerini tartışırken; daha çok jeopolitik ve kişisel nedenler ele alınmaktadır. Ancak bu rekabet,

temelinde jeopolitiğin önemli olduğu kadar jeoekonomi de önemlidir. Diğer bir ifadeyle, bu savaşları devletlerin ekonomik temelini oluşturan kaynaklar ve ticaret yollarının kontrolü için yaşanan savaşlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Timur ile Toktamış'ın rekabeti, öncelikle Güney Kafkasya üzerinde başlamıştır. Timur'un Azerbaycan için taşıdığı emelleri öğrenen Toktamış, Tebriz üzerine yürümeye karar vererek Derbend ve Şirvan bölgesinden geçerek 1385-86 yılı kışında Tebriz'e gelmiştir. O, ancak büyük bir vergi karşılığında anlaşmayı kabul etmiştir. 250 tümen altın toplanıp teslim edilmesine rağmen Toktamış, bu büyük ganimetle yetinmeyip anlaşmayı bozarak Tebriz'e girip, şehri yağmalatmıştır. 1386 yılında Toktamış büyük bir ganimetle Azerbaycan'dan ayrılmış, çok geçmeden de Timur buraya gelmiştir (Aka, 2000: 14).

İki hükümdarın ilk savaşı, Karabağ bölgesinde 1387 yılında yaşanmış ve bu savaşın sonucunda Toktamış geri çekilmek zorunda kalmıştır (Grousset, 2003: 410). Bu rekabet, daha önce anlattığımız Göktürkler-Sasani, Hazar-Arab Hilefti, Berke Han-Hülagu Han rekabetini andırmaktadır. Bu savaşların temelinde Güney Kafkasya'daki ticaret yolları için yaşanan rekabet yatmaktadır.

Bundan sonra Timur, 1391 ve 1395-1396 olmak üzere Altın Orda üzerine iki sefer düzenlemiş ve bu seferler sonucunda Altın Orda Devleti darmadağın olmuş ve İsmail Aka'nın ifadesiyle, Altın Orda devleti artık ikinci derecede bir devlet durumuna düşmüştü (Aka, 2020: 21). Konumuz açısından bu savaşların sonucu şudur ki; artı İpek Yolu'nun kuzey güzergâhı tamamen yok olmuştur. Bu durum da Altın Orda'nın ekonomik temelini daha da zayıflatmış ve sonuçta devlet küçük hanlıklara bölünmüş ve nihayetinde Rusya tarafından yutulmuştur.

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

Timur ile Beyazıt'ın savaşı'nın nedenleri arasında, genel olarak, Timur'un Anadolu üzerinde hakkı olduğunu düşünmesi, iki devletin hâkimiyet alanlarının birbiriyle kesişmesi, Anadolu'daki diğer beylik liderlerinin Timur'a sığınması, Osmanlı tarafından savaş öncesi Erzincan ve Kemah'ın ele geçirilmesi, Bayezid ile Timur arasındaki olumsuz netice gösteren mektuplaşmalar, Timur'un Osmanlı'yı da diğer beylikler gibi kendi hükümdarlığı altına almak istemesi gösterilmektedir. Tüm bu nedenlere jeoekonomik sebepler de eklenebilir. Nitekim Anadolu'nun Timur hakimiyetine girmesi, Türkistan'da gelen kervanların Bizans ve ötesinde Avrupa'ya ulaşmasına yol açılacaktır. Ne var ki; bu savaş, Anadolu'da istikrarın tesisine değil; güvensizliğin oluşmasına neden olmuştur.

Yusuf Halaçoğlu'nun tespitine göre, bu yenilgiden sonra Anadolu'da uzun mücadeleler sonunda kurulmuş olan Türk birliği bozulmuş; ayrıca devletin fütihat hareketi ve bu arada İstanbul'un fethi yarım yüzyıla yakın bir süre aksamıştır. Savaşı takiben Anadolu beylikleri yeniden canlanmış, Timur orduları tarafından şehirler yağmalanmış ve Osmanlılar'ın kurduğu düzen bozulmuştur. Ayrıca Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan taht mücadeleleri pek çok yerin elden çıkmasına ve kardeş kanı dökülmesine yol açmıştır (Halaçoğlu, 2023).

Aka'nın araştırmasına göre, bütün tahripkarlığına rağmen Timur ticaretin devlet için en büyük gelir kaynağı olduğunun farkındaydı. Başkent Semerkant'ta pek çok dokuma imalathanesi bulunuyor ve şehir baharat ticaretine merkezlik ediyordu. Clavijo'ya göre, İskenderiye çarşılarında bile bunların eşini bulmak mümkün değildi. Deşt-i Kıpçak ve Moğol yurdundan deri, Çin'den ipek, Hotan'dan elmas, yakut gibi kıymetli taşlar geliyordu. İspanyalı elçinin ifadesine göre Timur, başşehirini dünyanın en mükemmel şehri yapmak için, ticareti daima teşvik etmişti. Bu düşünceyledir ki; 1402 yılında Fransa Kralı'na gönderdiği mektupta karşılıklı olarak tüccarların gelip-gitmesini, tüccarlara güçlük çıkarılmamasını; zira dünyanın tüccarlar sayesinde bayındır ve müreffeh bir hal aldığını ifade etmiştir (Aka, 2020: 128).

Tüccarları koruma siyaseti Şahrüh zamanında da devam etmiştir. Şahrüh zamanındaki belgeler, artık Mısır ile Çin arasındaki yolun işlek aslında çok uzak olan bu mesafenin ise yakınlaştığını kaydetmektedir (Aka, 2020: 128). Bu dönemde Basra Körfezi'ndeki Hürmüz ve civarındaki adaların milletlerarası ticaretin merkezi olduğu anlaşılıyor. Aka'nın verdiği bilgi şu şekildedir (Aka, 2020: 129-130):

“845 (1441/1442) yılında elçi olarak Hindistan'a gönderilen tarihçi Abdürrezzak-ı Semerkandi, Hürmüz'e de uğramıştı. O, dünyanın her tarafından, Mısır, Suriye, Anadolu, Azerbaycan, Arap ve Acem Irak'ı, Horasan, Maveraünnehr, Türkistan, Deşt-i Kıpçak, Kalmuk ülkesi, Çin ve deniz ülkeleri yani Güneydoğu Asya memleketleri, Habeşistan, Zengibar, Hind ve Arap yarımadası kıyısındaki şehirlerden ve çeşitli dinlerden tüccarların buraya geldiklerini, mal getirip-götürdüklerini, ister para, ister değişik tokuş yolu ile alış-veriş yapılabildiğini, memurların gelenlere adil bir şekilde davranıp, altın ve gümüş dışında her şeyden öşür aldıklarını kaydetmektedir.”

Söz konusu kayıtlar Timurlular döneminde de uluslararası ticaretin yoğun olarak devam ettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türk devletlerinin tarih boyunca İpek Yolu üzerindeki faaliyetleri ve bu süreçte elde ettikleri deneyimler, bizleri önemli sonuçlara götürmektedir. Birincisi, gelinen aşamada “İpek Yolu” kavramı daha çok Çin medeniyeti ile özdeşleşmektedir. Diğer bir ifadeyle, İpek Yolları, Çin medeniyetinin ortaya koyduğu kavram ve Çin Medeniyeti'nin insanlık tarihine kattığı değer olarak anlaşılmaktadır. Oysa ki bu makalede gördüğümüz gibi, tarih boyunca ve özellikle de son iki bin yıllık tarihte Çin'den batıya doğru uzanan ticaret

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

yolları Türklerin yurtlarından geçmektedir. Önce Hunlar, sonra Göktürkler ve aynı şekilde Kuşanlar, Hazarlar, Karahanlılar, Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar, Timurlular, Altın Orda ve Osmanlı Devleti'nin İpek Yolu'nu kontrol eden ve onun güvenliğini sağlayan devletlerdir. Doğu ile Batı arasında kilometrelerce uzanan ticaret yolları üzerine kervansaraylar, hanlar, mescitler inşa eden herkesten önce Türklerdir. Dolayısıyla İpek Yolu'ndan bahsettiğimizde Türklerin bu olgunun en önemli unsuru olarak kabul etmemiz adilce olur.

İkincisi, Türk devletlerinin ekonomik temelini araştırdığımızda İpek Yollarının veya daha geniş isimle ticaret yollarının önemini dikkate almak gerekmektedir. Esasında Türk tarihinin siyasal, kültürel boyutlarıyla beraber ekonomik ve ticari boyutu da ayrıca ele alınmalıdır. Nitekim Türk kağanlarının kendi hükümdarlıklarını ilan etmek için sikke bastırmaları tesadüf değildir. Bu durum Türkler için hükümdarlığın ticareti kontrol etmeyle eşdeğer olduğunu ortaya koymaktadır. Bu makalede görüldüğü üzere, Türk devletlerinin güçlenmesi veya zayıflaması, onların ticaret yollarının kontrolüyle doğrudan bağlantılıdır.

Üçüncüsü, uluslararası ticaretin gelişmesi için öncelikle istikrar ve güvenliğin sağlanması önemlidir. Onun için bölgede ya çok büyük, devasa bir imparatorluk kurulmalı ya da bölgedeki komşu ülkeler ticaretin geliştirilmesi konusunda anlaşma yapmalıdırlar. Aksi takdirde kaybeden sadece bir ülke olmayacak, tüm bölge ülkeleri olacaktır. Bu bağlamda Göktürkler, Cengiz Han ve torunları, Selçuklular ve son olarak Timurlular bölgede ticaretin gelişmesine olumlu ortam yaratmada başarılı olan devletlerdir. Komşu ülkeler olara, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular ortak ekonomik çıkar doğrultusunda anlaşabilmiş devletlerdir. Bunun aksine Timur'un Toktamış ve Beyazıt'a karşı yürüttüğü seferler sadece bu devletleri zayıflatmakla kalmamış; aynı zamanda tüm Türk-İslam Dünyası'nın ekonomik durumunu olumsuz etkilemiştir.

Bu sonuçların üzerine şöyle bir değerlendirme yapılabilir: 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkmasının doğu-batı istikametindeki Çağdaş İpek Yolu'nun canlanmasına denk gelmesi Türk Dünyası için önemli fırsatlar sunmaktadır.

Çin'in kıta üzerinden Avrupa ve Batı Asya'ya ulaşmak istemesi ve Avrupa ülkelerinin Çin'le ilişkilerin gelişmesine ilgi göstermesi, doğal olarak bu iki taraf arasında bulunan Türk devletlerinin stratejik önemini tarihte bir kez daha yükseltmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, Türk devletleri arasındaki entegrasyon süreci son derece önemlidir. Nitekim bu süreç, Türk devletlerine ortak çıkar temelinde hareket etmeye olanak sağlamaktadır. Özellikle de Türk devletleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin uyumlu olmasının stratejik önemi vardır. Dolayısıyla her Türk devleti, bu süreci desteklemeli ve ona sahip çıkmalıdır. Bir medeniyet olarak Türk Dünyası'nın geleceği bugün atılan adımlar ve bugün alınan kararlara bağlıdır. Son tahlilde doğu-batı ve kuzey-güney istikametlerinde gelişen Yeni İpek Yolları Türk devletlerini işbirliğini zorunlu hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

Additional Berel Burial Sites Excavated. (2023). The Astana Times, <https://astanatimes.com/2013/08/additional-berel-burial-sites-excavated>.

AKA, İ. (2000). Timur ve Devleti, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BECKWITH, C. I. (2009). Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present, Princeton: Princeton University Press.

BIRA, S. (1998). The Mongols and Their State in the Twelfth to the Thirteenth Century. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth, (ed.), History of Civilizations of Central Asia Volume IV, The age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century, Part One: The Historical, Social and Economic Setting, Paris: UNESCO Publishing, 243-260.

BROOK, K. A. (2023). Hazar Türkleri Tarihine Giriş. Türk-Musevi İmparatorluğu Hazarya, <http://www.khazaria.com/turkce/hazartarih.html>.

ÇELİK, K. E. ve EROL, M. S. (2019). Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 3(2). 11-41.

DUTURAEVA, D. (2022). Qarakhanid Roads to China: A History of Sino-Turkic Relations. Leiden: Brill.

EROL, M. S. (2011). Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası", Mehmet Seyfettin Erol, (ed.), Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun, Ankara: Barış Kitap, 7-52.

GROUSSET, R. (1970). The Empire of the Steppes: A History of Central Asia. Rutgers: Rutgers University Press.

GROUSSET, R. (2001). Chihan Fatihi Cengiz-Han. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GROUSSET, R. (2003). Bozkır İmparatorluğu: Attila/Cengiz Han/Timur. İstanbul: Ötüken.

HALAÇOĞLU, Y. (2023). Ankara Savaşı. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ankara-savasi>.

HANSEN, V. (2012). The Silk Road: A New History. USA: Oxford University Press.

HARMATTA J. ve LİTVİNSKY, B. A. (1996). Tokharistan and Gandhara under Western Türk Rule (650-750). B. A. Litvinsky, (ed.), History of Civilizations of Central Asia Volume III: The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750, UNESCO Publishings, 367-402.

HONEYCHURCH, W. (2015). From Steppe Roads to Silk Roads Inner Asian Nomads and Early Interregional Exchange. Reuven Amitai ve Michal Biran, (ed.), Nomads as Agents of Cultural Change: The Mongols and Their Eurasian Predecessors, Honolulu: University of Hawai'i Press, 50-87.

İSAYEV, E. ve ÖZDEMİR M. Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası. Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları, <https://www.altayli.net/buyuk-ipek-yolu-ve-turk-dunyasi.html>.

ISHJAMTS, N. (1994). Nomads in Eastern Central Asia. Janos Harmatta, (ed.), History of Civilizations of Central Asia-II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, UNESCO Publishing, 151-170.

KAFESOĞLU, İ. (1972). Selçuklu Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

KOESTLER, A. (1976). The Thirteenth Tribe: The Khazar Empire and Its Heritage, UK: Hutchinson.

LIU, X. (2010). The Silk Road in World History, Oxford: Oxford University Press.

MUKHAMEDJANOV, A. R. (1994). Economy and Social System in Central Asia in the Kushan Age. Janos Harmatta, (ed.), History of Civilizations of Central Asia-II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, UNESCO Publishing, 265-290.

MUSTAFAYEV, S. (2021). Silk Road and the Formation of the Historical Space of Azerbaijan. Michel Espagne ve Matthias Middell, (ed.), Intercultural Transfers and Processes of Spatialization, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 179-196.

NEGMATOV, N. N. (1996). The Samanid State. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth, (ed.), History of Civilizations of Central Asia Volume IV, The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century, Part One: The Historical, Social and Economic Setting, Paris: UNESCO Publishing, 77-94.

ÖZAYDIN, A (2023). Karahanlılar: Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan'da hüküm süren Türk-İslâm hânedanı (840-1212). İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahanlilar>.

PURI, B. N., The Kushans. (1996). Janos Harmatta, (ed.), History of Civilizations of Central Asia-II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, Paris: UNESCO Publishing, 247-264.

SINOR, D. ve KLYASHTORNY, S. G. (1996). The Türk Empire. B. A. Litvinsky, (ed.), History of Civilizations of Central Asia Volume III: The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750, Paris: UNESCO Publishings, 327-349.

STARR, S. F. (2013). Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane, Princeton: Princeton University Press.

TAŞAĞIL, A. (2004). Göktürkler III, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TAŞAĞIL, A. (2023). Hazarlar. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hazarlar>.

TAŞAĞIL, A. Gök-Türkler II (Fetret Devri 630-681), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

The Bilge Kagan Inscription. (2023). Türk Bitig, <https://bitig.kz/?lang=e&mod=1&tid=1&oid=16&m=1>.

The Horses of the Steppe: The Mongolian Horse and the Blood-Sweating Stallions. Silk Road in Rare Books, <http://dsr.nii.ac.jp/rarebook/02/index.html.en>.

TURAN, O. (2008). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara: Ötüken Neşriyat.

YONG, M. ve Yutang, S. (1994). The Western Regions under the Hsiung-nu and the Han. Janos Harmatta, (ed.), History of Civilizations of Central Asia-II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, Paris: UNESCO Publishing, 227-246.

YÜ, Y. S. (1986). Han Foreign Relations. Denis Twitchett ve John K. Fairbank, (ed.), The Cambridge History of China, Volume 1: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.-A.D. 220, Cambridge: Cambridge University Press, 377-462.

STRUCTURED ABSTRACT

The historical Silk Road, advancing in the east-west and south-north directions, is an important phenomenon that has determined the course of human history for centuries. Although these trade routes seem to be identified with the Chinese civilization because they were connected with the silk product, the Turks have a great share in its importance in the history of civilizations. There are several reasons for this.

Firstly, the geography traditionally inhabited by Turks is northwestern China, northern India, and northeastern Iran. In other words, in order for the mentioned civilizations to establish relations with each other, the Turks among them should be open to this cooperation. Throughout history, the Turkic World has acted as a center connecting civilizations. When the development process of the Silk Road is examined, this fact should be taken into consideration.

Secondly, the initiation of the interaction of different civilizations is related to the journey of people. This demonstrates the importance of horses as a vehicle. As it is indicated by scholars, around 600 BC, horseback riding began to spread across the great steppes, and by 400 BC, nomads on the northern border of the agricultural region had mastered horseback riding and combined equestrian with archery. With the appearance of these cavalry begins the history of organized trade and communication on the steppe roads, because it was the nomads of the great steppes who brought the West and the East together. In other words, the development of trade routes reflects the nomads' understanding of migration and movement.

Thirdly, the role of nomads in general and Turks in particular, who were skilled in the use of horses, which were also considered the strongest armed forces of the period, was important in ensuring the security of trade routes. The importance of horses in world history cannot

be underestimated until the invention of the rifle and cannon and the industrial revolution in Europe. When it comes to horse riding or cavalry, no one could compete with the nomads. Therefore, the role of the Turks in securing hundreds of kilometers of trade routes must be taken into account.

In fact, the strengthening or weakening of the Turkic states in history is directly related to the rise and collapse of the historical Silk Road. The rise of Turkic Civilization coincides with the periods when Turkic states controlled the historical Silk Road. With the discovery of the sea routes to Asia by Europeans in the 16th century, the weight of international trade shifted from the continent to the sea and thus the Silk Road lost its importance. Therefore, the leading role of the Turks in the interior of the continent in international trade and politics has weakened.

This process, in which the Turks lost their leading role in world history, continued until the end of the 20th century. The collapse of the Soviet Union in 1991 and the emergence of independent Turkic states coinciding with the revival of the contemporary Silk Road in the east-west direction offers important opportunities for the Turkic World. China's desire to reach Europe and West Asia via the continent and the European countries' interest in the development of relations with China naturally increase the strategic importance of the Turkic states, which are between these two sides, once again in history. It is important to learn from the past in order to seize this opportunity.

The article examines the role of Turkic states on the Silk Road in the historical process. In other words, Turkic history is interpreted in terms of Silk Road or international trade in a broader sense. In this context, attention has been drawn to the strategic role played by the Turkic states in the Silk Road in the historical process. In this direction, the experience of the Turkic states in history in the context of the Silk Road is discussed.

TÜRK DEVLETLERİNİN TARİHTEKİ İPEK YOLU DENEYİMİ

The activities of the Turkish states on the Silk Road throughout history and the experiences they have gained in this process lead us to important results. Firstly, the concept of “Silk Road” is mostly identified with Chinese civilization at the current stage. In other words, Silk Roads are understood as the concept introduced by the Chinese civilization and the value Chinese civilization added to the history of humanity. However, as we have seen in this article, throughout history and especially in the last two thousand years, the trade routes extending from China to the west passed through the homelands of the Turks. Firstly the Huns, then the Gokturks and likewise the Kushans, Khazars, Karakhanids, Seljuks, KHarezmshahs, Mongols, Timurids, the Golden Horde, Ottoman Empire and the other Turkic states controlled the Silk Road and ensured its security. It was the Turks who built caravanserais, inns and mosques on the trade routes stretching for kilometers between East and West. Therefore, when we talk about the Silk Road, it would be fair to accept the Turks as the most important element of this phenomenon.

When we explore the economic basis of the Turkic states, we must consider the importance of the Silk Roads, or more broadly trade routes. In fact, besides the political and cultural dimensions of Turkic history, the economic and commercial dimensions, should also be studied. It is no coincidence that Turkic khagans minted coins to declare their sovereignty. This situation reveals that for the Turks, the reign is equivalent to controlling the trade. As we have seen in this article, the strengthening or weakening of Turkic states is directly related to the control of their trade routes.

It is important to ensure stability and security for the development of international trade. For this reason, either a huge, gigantic empire should be established in the region or neighboring countries in the region should make an agreement on the development of trade. Otherwise, the loser will

not be just one country, but all the countries in the region. In this context, the Gokturks, Genghis Khan and their descendants, the Seljuks and finally the Timurids were the states that have been successful in creating a positive environment for the development of trade in the region. As neighboring countries, the Karakhanids, Ghaznavids and Seljuks were states that could agree on a common economic interest. On the contrary, Timur's campaigns against Toktamish and Beyazıt not only weakened these states, but also negatively affected the economic situation of the entire Turkic-Islamic World.

We can make the following evaluation on these results. In the 21st century, the integration process among the Turkic states is extremely important for the development of international trade between East and West. As a matter of fact, this process allows Turkic states to act on the basis of common interests. In particular, the compatibility of commercial and economic relations among Turkic states has strategic importance. Therefore, every Turkic state should support this process. The future of the Turkic World as a civilization depends on the steps and the decisions taken today. In the final analysis, the New Silk Roads developing in the east-west and north-south directions make the cooperation of the Turkic states obligatory.